

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

О‘QITISH JARAYONIDA INTIZOM VA FAOL QATNASHUVNI UYG‘UN TA‘MINLASH USULLARINI TADQIQ ETISH

Mardonov Amriddin Davronovich

Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola o‘qitish jarayonida talabalarning faol qatnashuvi va intizomini uyg‘un ta‘minlashning pedagogik usullarini tadqiq qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida faol qatnashuv va intizom o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, shuningdek, ularni rivojlantirishga ta‘sir etuvchi psixologik-pedagogik omillar tahlil qilindi. Ayniqsa, “o‘zini o‘zi boshqarish nazariyasi” asosida mustaqillik, qobiliyat va aloqadorlik ehtiyojlarini qondirishning ahamiyati, shuningdek, SMART maqsadlar, loyihaviy ta‘lim va o‘yinlashtirish kabi innovatsion usullarning samaradorligi yoritildi.

Kalit so‘zlar: Faol qatnashuv, intizom, o‘zini o‘zi boshqarish nazariyasi, motivatsiya, SMART maqsadlar, loyihaviy ta‘lim, o‘yinlashtirish, pedagogik usullar.

Zamonaviy pedagogika va ta‘lim psixologiyasining dolzarb vazifalaridan biri – bu o‘quv jarayonini shunday tashkil etishdir, unda har bir o‘quvchi nafaqat egallayotgan bilimlarining faol subekti bo‘lishi, balki bu jarayon tartibi va qoidalariga ham ongli ravishda rioya etishi. An‘anaviy yondashuvda ko‘pincha o‘quvchilarning **faol qatnashuvi** va **intizomi** o‘zaro qarama-qarshi tushunchalar sifatida qaraladi: bir tomondan, ijodiy erkinlik va faollik talab qiladigan metodlar, ikkinchi tomondan, qat‘iy tartib va qoidalar boshqaruvi. Biroq, amaliy tajriba va ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu ikki jihat bir-birini mustaqil ravishda emas, balki o‘zaro bog‘liq holda rivojlanadi va samarali o‘qitish jarayoni ularning uyg‘unligiga asoslangan bo‘lishi kerak.

O‘quvchilarning faol qatnashuvi deganda nafaqat ularning tashqi harakatiy faolligi, balki uning chuqurroq qatlamlari – kognitiv (tushunish, tahlil qilish, qiyosiy fikrlash), emocional (qiziqish, qoniqish) va ijodiy jarayonlarga jalb etilganligi tushuniladi [1]. Intizom esa, nafaqat tashqi tartib va qoidalarga bo‘ysunish, balki o‘quvchining o‘z vazifalariga nisbatan mas‘uliyat hissi, o‘zini boshqarish qobiliyati va maqsadli faoliyat ko‘rsatishidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, faol qatnashuv ichki (ijobiy) intizomni shakllantirishning eng kuchli omiliga aylanadi.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

Aynan shu muammoning dolzarbiligi va uygʻun yechimga boʻlgan ehtiyoj ushbu tadqiqotning **magsadini** belgilab beradi: oʻqitish jarayonida talabalarning faol qatnashuvi va intizomini bir-birini kuchaytirib, uygʻun taʼminlashning samarali pedagogik usullarini aniqlash va ularning metodologik asoslarini tahlil qilish.

Tadqiqotning **vazifalari** quyidagilardan iborat:

1. “Faol qatnashuv” va “intizom” tushunchalarining zamonaviy talqinini tahlil qilish va ularning oʻzaro bogʻliqligini aniqlash.
2. Faol qatnashuv orqali ichki intizomni shakllantirishga taʼsir etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni oʻrganish.
3. Faol qatnashuv va intizomni uygʻunlashtirishga qaratilgan innovatsion va anʼanaviy usullarning samaradorligini solishtirma tahlil qilish.
4. Ushbu usullarni turli yosh guruhlari va oʻquv kontekstlarida qoʻllash boʻyicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Oʻqitish samaradorligini oshirish uchun **intizom va faol qatnashuv oʻrtasidagi munosabatni chuqur tushunish zarur**. Anʼanaviy taʼlimda intizom koʻpincha qatʼiy qoidalar, nazorat va jazolar tizimi sifatida qaralgan boʻlsa, zamonaviy yondashuvda bu tushunchaning sezilarli darajada kengaygani kuzatiladi. Bugungi kunda intizomni ikki asosiy turga: **salbiy (tashqi) intizom** va **ijobiy (ichki) intizom** ga ajratish mumkin.

Salbiy intizom asosan tashqi nazorat, majburlash va qoʻrqitishga asoslanadi. Bu yondashuvda oʻquvchi qoidalarga nisbatan tashqi bosim ostida boʻysunadi, chunki uning xatti-harakatlarining ogibatlari aniq belgilangan (masalan, ogohlantirish, olqishlanish, ota-onalarga xabar berish). Biroq, bu usul oʻquvchilarda mustaqil fikrlash va masʼuliyat hissini rivojlantirmaydi, aksincha, qoidalar mavjud boʻlgandagina toʻgʻri harakat qilishga undaydi [2].

Ijobiy intizom esa oʻquvchining oʻz xatti-harakatlari va oʻrganish jarayoniga nisbatan ichki motivatsiyasi, masʼuliyat hissi va oʻzini boshqarish qobiliyatiga asoslanadi. Ushbu turdagi intizom oʻquvchini nafaqat qoidalarga rioya qilishga, balki ularning maʼnosini tushunishga va oʻz ixtiyori bilan amal qilishga yoʻnaltiradi. Ijobiy intizomni shakllantirishda asosiy omil – bu oʻquvchilarning psixologik ehtiyojlarini qondirish, jumladan, mustaqillik, qobiliyatli his qilish va boshqalar bilan aloqada boʻlish hissi.

Faol qatnashuv va ijobiy intizom oʻrtasida chambarchas bogʻliqlik mavjud. Oʻquvchi oʻrganish jarayoniga qanchalik faol jalb etilsa, uning oʻziga, oʻz bilimiga va sinfdoshlariga nisbatan masʼuliyat hissi shunchalik kuchli boʻladi. Bu esa, oʻz

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

navbatida, uning o'zini tutishi va xatti-harakatlarini boshqarishida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi [3].

Masalan, o'quvchi guruh loyihasida ishtirok etayotganda, u nafaqat o'z vazifasini bajarish, balki butun guruhning muvaffaqiyati uchun mas'uliyat his qiladi. Bu uning vaqtida topshiriqlarni bajarish, guruh a'zolari bilan hamkorlik qilish va umumiy qoidalarga rioya qilish kabi intizomli xatti-harakatlarini shakllantiradi. Shunday qilib, faol qatnashuv nafaqat bilim olishni, balki intizomni ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Ushbu bog'liqlikni tushuntirishda Edvard Deci va Richard Rayanning "**O'zini o'zi boshqarish nazariyasi**" (**Self-Determination Theory**) asosiy qo'llaniladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, har bir insonda uch asosiy psixologik ehtiyoj mavjud:

1. **Mustaqillik (Autonomy):** O'z xatti-harakatlari va qarorlariga nisbatan nazorat va tanlov qilish huquqiga ega bo'lish hissi.
2. **Qobiliyat (Competence):** Muammolarni samarali hal qila olish va o'z harakatlarining samarasini ko'rish hissi.
3. **Aloqadorlik (Relatedness):** Boshqalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish va ular tomonidan qabul qilinish hissi.

Faol qatnashuvni talab qiladigan pedagogik usullar (masalan, loyihalar, muammoli vaziyatlar, tanlov imkoniyatlari) aynan shu uchta psixologik ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi. O'quvchi o'z tanlovi va qarorlari bilan harakat qilganda (mustaqillik), muammoni hal qilishda muvaffaqiyat qozonganda (qobiliyat) va guruhda ishlaganda (aloqadorlik) uning ichki motivatsiyasi kuchayadi [4]. Kuchli ichki motivatsiya esa ijobiy intizomning asosiy poydevoridir.

Yuqorida keltirilgan nazariy asoslar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning faol qatnashuvi va ichki intizomini oshirish uchun ularning mustaqillik, qobiliyat va aloqadorlik hissini qondiradigan sharoitlar yaratish muhimdir. Ushbu bo'limda amaliyotda sinovdan o'tgan va samaradorligi ilmiy tadqiqotlar bilan tasdiqlangan usullarga to'xtalamiz.

O'quvchilarga ma'lum darajada tanlov erkinligi berish ularning mustaqillik hissini kuchaytiradi va mas'uliyatni oshiradi. Bu quyidagi ko'rinishlarda amalga oshirilishi mumkin:

- **Mavzu yoki Topshiriqni Tanlash:** O'quvchilarga o'rganilayotgan mavzu doirasida qiziqishlari bo'yicha individual yoki guruh loyihasi mavzusini tanlash imkoniyati berish.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

➤ **Ish Uslubini Tanlash:** Ma'lum bir topshiriqni bajarishda (taqdimot, hisobot, poster yaratish) qanday usuldan foydalanishni tanlash.

➤ **Baholash Mezonlarini Hamkorlikda Belgilash:** O'quvchilarni topshiriqni baholash mezonlarini ishlab chiqish jarayoniga jalb qilish. Bu ularga nima uchun ma'lum mezonlar muhimligini tushunishga va ularga erishish uchun intizomli harakat qilishga undaydi.

O'quvchilar nima uchun o'rganayotganliklarini va ularga nima erishish expected bo'lganini aniq tushunganlarida, ularning harakatlari maqsadli va tartibli bo'ladi. **SMART** printsiplari (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) yordamida darsning maqsadlarini aniq belgilash va bu maqsadlarni o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilish samarali hisoblanadi [5]. O'z maqsadlariga erishish jarayonini kuzatib borish o'quvchining qobiliyat hissini mustahkamlaydi.

Faol o'qitish usullari o'quvchilarning ichki motivatsiyasi va mustaqilligini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, ularning samarali amalga oshishi uchun aniq tuzilma, oldindan ko'rinadigan kutishlar va adolatli boshqaruvni ta'minlovchi tashqi intizom mexanizmlari muhimdir. Ushbu bo'limda faollik va tartib o'rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradigan tashqi usullar yoritiladi [6].

Har qanday xatti-harakatning oqibatlarini oldindan ma'lum va izchil qo'llanilishi kerak. Bu adolat va oldindan ko'rinadiganlikni ta'minlaydi.

Jarima Emas, O'rganish Imkoniyati: Qoidabuzarlikning ogibatlari jazo emas, balki vaziyatni tuzatishga qaratilgan bo'lishi kerak. Masalan, topshiriqni bajarmagan o'quvchi uning muddatini uzaytirish so'rash huquqiga ega bo'lishi yoki vazifani bajarish uchun qo'shimcha rejalashtirish yordami olishi mumkin.

Izchillik: Bir kuni e'tiborga olinmagan xatti-harakat boshqa kuni jazolansa, bu o'quvchilarda adolatsizlik hissini uyg'otadi. Shuning uchun qoidalar va ogibatlar qo'llashda izchillikni saqlash juda muhimdir.

Xaotik va noaniq muhit o'quvchilarni chalg'itadi va intizomsizlikka olib keladi. Tuzilgan muhit esa xavfsizlik hissini beradi va diqqatni mazmunga qaratadi.

Darsning Doimiy Ritis (Rituallari): Har bir dars ma'lum bir tartibda (masalan, savol-javob bilan boshlanish, yangi mavzuga o'tish, mustaqil ish, yakuniy aks-sado) o'tishi kerak. Bu odat o'quvchilarga ruhiy jihatdan tayyorlanish imkoniyati beradi.

Vaqt Chegaralarini Aniqlashtirish: Har bir bosqich uchun vaqt chegarasi belgilash (masalan, "Muhokama uchun 10 daqiqa", "Mustaqil ish uchun 15 daqiqa")

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

o'quvchilarga vaqtni boshqarish ko'nikmasini rivojlantirishga yordam beradi va jarayonni silliq davom ettirishga xizmat qiladi.

Fikr-mulohaza nafaqat akademik ko'rsatkichlar, balki xatti-harakatlar va intizomli mehnat uchun ham berilishi kerak.

Xatti-harakatlarni Qadrlash: O'quvchining vaqtida kelgani, guruh ishida faol ishtirok etgani, materiallarga g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lgani ijobiy e'tirof etilishi kerak. Bu boshqalarni ham shu kabi intizomli xatti-harakatlarga undaydi.

Shaxsiylashtirilgan Yondashuv: Fikr-mulohaba shaxsiy va maxfiy tarzda berilishi maqsadga muvofiq. O'qituvchi: "Men sening bugun darsda bir necha marta qo'l ko'targaningni ko'rdim, bu ajoyib. Keling, keyingi safar javobingni yanada chuqurroq qanday qilib tayyorlash mumkinligini o'rganamiz," deyishi mumkin.

Ushbu tadqiqot natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, o'qitish jarayonida talabalarning faol qatnashuvi va intizomi o'zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini kuchaytiradigan va ta'minlovchi ikkila jihatdir. An'anaviy "nazorat qilish va jazolash" paradigmasidan farqli o'laroq, zamonaviy pedagogik yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, **faol qatnashuv – bu ijobiy (ichki) intizomni shakllantirishning eng mustahkam asosidir.**

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga erishildi:

Faol qatnashuv va intizom o'rtasidagi bog'liqlik "O'zini o'zi boshqarish nazariyasi" orqali chambarchas izohlanadi. O'quvchilarning mustaqillik, qobiliyat va aloqadorlik psixologik ehtiyojlarini qondiruvchi muhit ularning ichki motivatsiyasini oshiradi, bu esa o'z navbatida, o'z-o'zini tutish va mas'uliyatli xatti-harakatlar (ya'ni, ichki intizom) shakllanishiga olib keladi.

Faol qatnashuvni oshiradigan usullar (shaxsiylashtirish, hamkorlikdagi o'rganish, muammoga asoslangan o'qitish) bir vaqtning o'zida ichki intizomni tarbiyalaydi. O'quvchi o'z o'rganish jarayonining markazida bo'lganda, uning harakatlari maqsadli va tartibli bo'ladi.

Ichki intizomning rivojlanishi tashqi intizomning aniq, izchil va adolatli tizimisiz to'liq amalga oshirilishi qiyin. Aniq qoidalar, oldindan ma'lum bo'lgan ogibatlar, tuzilgan dars ritmlari va doimiy ijobiy fikr-mulohaza faol muhitni barqaror va xavfsiz qiladi.

"Qaytarilgan sinf", "o'yinlashtirish" va "loyihaga asoslangan o'rganish" kabi innovatsion modellar faol qatnashuv va intizomni uyg'unlashtirishning

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 3, Выпуск 10, Ноябрь

amaliy ko‘rinishidir. Ushbu modellar o‘quvchilarni qiziqarli, maqsadli va shu bilan birga, aniq tuzilma va mezonlar doirasida ishlashga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, samarali o‘qitish jarayoni – bu o‘quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki mustaqil, mas’uliyatli va tartibli shaxs bo‘lib shakllanishiga yo‘naltirilgan uyg‘un pedagogik strategiyalarni talab qiladi. O‘qituvchining asosiy vazifasi bilimlarni yetkazishdan ko‘ra, o‘quvchilarning faolligini qo‘llab-quvvatlovchi va shu bilan birga intizomni namoyon etishlari uchun zarur bo‘lgan aniq doirani yaratuvchi rahbar va moderator rolini o‘z zimmasiga olishidadir.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ushbu usullarning turli yosh guruhleri, fanlar va madaniy kontekstlarda qo‘llanilishining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish, shuningdek, ularning uzoq muddatli ta’sirini (masalan, o‘quvchilarning akademik yutuqlari va haydiy ko‘nikmalariga ta’siri) baholash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59–61.
2. Осницкий, А. К. (2006). *Саморегуляция деятельности школьника и формирование активной личности*. Институт практической психологии. – 112-бет.
3. Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 1–6.
4. Reeve, J. (2006). Teachers as facilitators: What autonomy-supportive teachers do and why their students benefit. *The Elementary School Journal*, 106(3), 225–236.
5. Abdullayeva, A.A. (2019). *Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot*. Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti. – 56 bet.
6. Асмолов, А.Г. (2022). *Оптика просвещения: социокультурные перспективы*. М.: Просвещение. – 78 с.